

OBOLOHA
MIIPOTHA
YEKWATONKONGA
NOMAHEPEKO
GOMOMAGUMBO

LEGAL ASSISTANCE CENTRE

OBOOLOHA OSHIKE ANO?

Obooloha ompito yeifutilemo lyomuntu ta tamanekelwa oshimbuluma/ omuyonena. Opo a mangelulwe nakulopotwa oku na oku gandja oshimaliwa (euvaneko lyoku gandja oshimaliwa) noku uvaneka wo oku galukila kohofa kesiku ta li ya.

Omuntu ngele okwa kwatwa po nota tamanekelwa oshimbuluma shontumba, opolisi oyi na oku mu eta komeho gaMangestrata nenge gOmupanguli mohofa meendelelo ngaashi tashi vulika. Shika oshi na oku ningwa meni lyoowili 48. Mangestrata nenge omupanguli oku na oku tokola ngele nakutamanekwa/ nakulopotwa ota kala mondholongo sigo epangulo nenge ota mangelulwa pakwiifutilamo nobooloha.

Oku kala wa mangeluka pa “booloha” inashi faathana noku kala wa mangeluka thilu. Nakutamanekwa/Nakulopotwa okwa pitikwa oku kala mokati koshigwana sigo ompangu oya pu, kakele okuna oku kala tayi kompangu mesiku lyoshipotha.

Mangestrata nenge omupanguli olwindji ohaya tula po oompango ndhoka nakutamanekwa e na oku landula pethimbo lyemangululo lye. Oompango ndhika ohadhi kala po sigo oshipotha sha hulu. Ngele nakutamanekwa okwa monika ondjo ndele ina pewa egeelo lye pethimbo ndyoka, Mangestrata nenge omupanguli ohashi vulika a talulule oompango ndhoka a li a tula po shi na sha nobooloha.

Omuntu ngoka ta
tamanekelwa oshimbuluma
oha ithanwa
“omutamanekwa”.
Omuntu e li ngeyi ina
monika ondjo natango.
Nakutamanekwa ota vulu
oku kala omulumentu
nenge omukiintu.
Mokambo haka otwa
longitha aatamanekwa
aalumentu shaashi
iipotha oyindji yonkonga
yalopotwa oya ningwa
aalumentu.

Omuntu ngoka eli omuhepekwa monkonga nenge momahepeko gomomagumbo oha ithanwa “Omunyenyeti”.

OMOLWASHIKE OMUNTU E NA OKUPEWA OBOOLOHA?

Aantu yamwe ohaya dhiladhila kutya omuntu ngele ota tamanekelwa oshipotha shekwato lyonkonga ina pumbwa oku pewa obooloha. Kakele omuntu ngele ta lundililwa oshipotha shontumba, ina shi fathaana no ku kala wuna ondjo.

Oshiholelwa, otashi vulika omuntu a kale a lundilwa papuko kutya oye a longa oshimbuluma. Oombangi ohadhi vulu oku ninga omapuko. Ishewe, kehe ehokololo olyi na oombinga mbali. Ngele omulumentu okwa undula omukiintu, otashi vulika shi monike ko onga edhengo – ihe ngele okwe mu undula e mu keelele opo kaahe mu tse nombele, nena otashi vulika a kale e na eipopilo kutya okwa li ti igamene. Nena ompangu otashi vulika yi tokole kutya ke na ondjo.

Otandi tamanekelwa aniwa nda kwata omukiintu onkonga mOshakati. Kakele oshiwiike shoka ngame onda li koshigongi kOvenduka, naantu oyendji oya mona ndje hoka. Shika oshi na oku kala epuko. Oku na oku kala a kwatwa onkonga komuntu gulwe a fandje shila.

Ndele owu na omupya nee. Ngele ino pewa obooloha, otashi vulika wu ka kale mondholongo ethimbo ele omanga ino mona nompito yoku gandja/fatulula ehokololo lyoye

Okutindilwa obooloha oshinima oshidhigu komutamanekwa. Olwindji oha pu piti ethimbo ele pokati kethimbo lyoku mangwa po nepangulo. Oompangu odhu udhililwa kiilonga noompangu oha dhi tulwa melandulathano oomwedhi komeho nokuli. Ohashi pula wo ethimbo ele opo oohahende dhi longekidhe oshipotha noku tseyithila oombangi. Nakutamanekwa ohashi vulika a kale oomwedhi nenge noomvula nokuli a patelwa mo ngele ina pewa obooloha.

Ethimbo lyo ku kala kwomutamanekwa mondholongo ohashi vulika li kale ele lyi vule ethimbo ndyoka ta ka kala mo ngele okwa monika ondjo. Pethimbo ndika ofamili ye ohashi vulika yi mone iihuna nenge a kanithe iilonga ye negumbo lye.

Ekotampango lya Namibia ota li ti omuntu kehe okwa talika ko keena ondjo sigo a monika ondjo mohofa. Shika otashi ti kutya aatamanekwa oye na oku kala mokati kaakwashigwana no ku tsikila nonkalamwenyo yawo sigo oshipotha sha hulu. Oku kaleka aatamanekwa mondholongo manga ya tegelela ompangu/epangulo oshi li sha nika onyanya shoka shapumbiwa noshi na andola okulongithwa owala uuna nakutamanekwa tashi vulika a fadhuke po, a ka piyaganeke oombangi nenge a kale uupyakadhi kaantu yalwe.

Inandi iteela mobooloha.
Aantu mboka ya kwatwa na ya kale
owala mondholongo.

Kakele, oku
kwatwa itashi ina shi
faathana no ku kala wu na ondjo.
Ota shi kuuvitha ngiini andola wa
kwatwa molwoshimbuluma ino shi
ninga, no ku ka lekwa mondholongo
oomwedhi nenge oomvula wa
tegelela ompangu/
epangulo?

ANO OBOOLOHA OHAYI LONGO NGIINI?

Obooloha oyi na iipumbiwa iyali:

1. Nakutamanekwa/Omulundilwa ta futu nenge uvaneke oku futa iimaliwa.
2. Mangestrata nenge Omupanguli a tule po oompango.

Omwaalu ngoka omutamanekwa ena oku futa ogwa yooloka moshipotha kehe. Ota shi vulika gu kale N\$200 nenge N\$2000, shi ikolelela konkalo yoshipotha. Ofuto yoshimaliwa oya nuninwa opo omutamanekwa a galukile kohofa. Ngele omutamanekwa okwe ya kohofa, epangelo ota li mu shunine oshimaliwa she. Ngele omutamanekwa ine ya ko kohofa, epangelo ota li kutha po oshimaliwa shoka. (Ngele omutamanekwa ine ya ko kohofa, nena opolisi otayi ke mu konga no ku mu kwata po.)

Omwaalu gwobooloha ogu na oku kala gu li pombanda opo gu kuthwe ko/talike ko neitulomo. Ndele ina gu kala gu li pombanda unene gu kale itaa gu vulu oku futwa komutamanekwa. Ngele obooloha oya tulwa pombanda unene, ngawo osha faathana no ku tindila omuntu obooloha.

Mangestrata nenge omupanguli oha tula po obooloha ya tala omutamanekwa mpoka ta vulu yo ya tala woo egameno lyaakwashigwana. Mangestrata oha vulu okutula po oompango ndhoka nakutamanekwa ena okuuvaneka a landule mepingakanitho lyemangululo lye. Mpaka ota pu landula oompango/ oompito-mangululo dhoooloha hadhi longithwa olwindji:

- Nakutamanekwa oha pulwa a kale tiilopota pehala nopethimbo lyontumba komuntu gwontumba e na oonkondo-pitikilo (ngaashi mositaasi shopolisi). Shika ohashi vulu oku kala kehe esiku, kehe oshiwike nenge kehe omwedhi.
- Nakutamanekwa ohashi vulika a pewe elombwelo opo kaa ye kehala lyontumba, oshiholelwa ongaashi kegumbo hoka kwa kala nakulopota.
- Nakutamanekwa ohashi vulika a pewe elombwelo opo kaa ha popye/ kwatathane noombangi moshipotha.
- Nakutamanekwa otashi vulika a pewe elombwelo opo a kale ta tonatelwa komunambelewa gwohofa.

Ohashi vulika wo ku gwedhwe omalombwelo/oompango-mangululo galwe.

Miipotha yekwatankonga, ompangu oyi na oku gwedhapo oompito-mangululo opo yi kwashilipaleke kutya nakutamanekwa ita ka ninga ekwatathano na nakumutulilamo oshipotha.

Miipotha yomiyonena dhomomagumbo, ohofa oyi na oku gwedhapo oompito-mangululo ndhika, oku ninga shila pena omatompelo gowina:

- Omutamanekwa ina pitikwa a kale ena ekwatathano na naku mu tulilamo oshipotha.
- Omutamanekwa ina pitikwa a kale nondjembo nenge iilwitho yilwe yi ili.
- Omutamanekwa oku na oku gandja ekwatho lyopashimaliwa komutamanekithi gwe oshowo kaanona ye ngaashi a kala he shi ningi omanga inaa kwatwa. (Shino osha pumbiwa uuna omutamanekwa e na oshinakugwanithwa paveta shoku kwatha aanegumbo lye mbaka. Oshiholelwa, omutamanekwa otashi vulika a lombwelwe a kale ta futu o sapota yokanona nenge omukulukadhi ihe ha ku futila ohonda ye)

Otandi ku pe
oooloha ndjika, ngame
tandi ku londodha waaha ye nande
popepi negumbo lyanaku ku lopota
nenge wu ninge onkambadhala yo ku
kwatathana naye momukalo kehe.
Shika oku kwashilipaleka kutya ito
ke mu ningila omatilitho go ku
kuthithamo oshipotha.

OSHIKE HASHI NINGWA PEPULAKENO LYOBOOLOHA?

Epangelo oli na aatseyiveta haya ithanwa oohahende “Prosecutor” melaka lyoshitakumi. Oohahende mbaka ohaya kalele po epangelo miimbuluma. Omukalelipo gwepangelo ha ye ohahende yomutamanekwa, ndele oku na oshinakugwanithwa oku kalela po uwanawa womutamanekwa pethimbo lyobooloha tayi pulakenwa.

Omukalelipo gwepangelo ota ka pula Mangestrata nenge omupanguli opo a tokole ngele omutamanekwa ota pewa obooloha nenge ahawe. Omukalelipo gwepangelo oha ningi epopilo kutya nakutamanekwa ota kala mondjedhililo, nenge a tule po omalombwelo gen a sha noku pewa obooloha ngele omutamanekwa okwa mangululwa.

Ngele omutamanekwa oku na ohahende, nena hahende a ty a ngawo oha kala po pethimbo lyeindilo lyobooloha. Hahende gwomutamanekwa oha lombwele Mangestrata nenge omupanguli kutya omolwashike obooloha yina okugandjwa nota vulu wo oku gandja omayele shin a sha nomalombwelo ngoka taga vulu oku tulwapo. Oshiholelwa, hahende ohashi vulika a gandje omatompelo ko kutya omutamanekwa nguka oku na iilonga nenge omuyambidhidhi gwofamili ye.

Omukalelipo gwepangelo oha lombwele omupanguli nenge Mangestrata kombinga yoshimbuluma shoka omuntu ta ku tiwa okwa longa. Omukalelipo gwepangelo oha ka gandja uyelele wu na oshilonga, ngaashi ngele nakutamanekwa oku shi omutamaneki gwe, nakuninga oshipotha okweehama shithike peni oshowo ngele omutamanekwa okwa ningila yimwe yomoombangi omatilitho.

Omutulimo gwoshipotha oku na uuthemba opo a gandje uyelele komukalelipo gwepangelo pethimbo lyeindilo lyobooloha. Oshiholelwa, nakulopota oshipotha oku na okulombwela opolisi nenge omukalelipo gwepangelo ngele omutamanekwa okwe mu ningila omatilitho ga sha. Nakulopota oshipotha oku na wo oku shi popya ngele oku na omatompelo ga sha goku kala a tila ngele omutamanekwa okwa mangululwa nobooloha. Uyelele mbuka ota wu ka longithwa moku tala eindilo ndika lyobooloha. Omukalelipo gwepangelo oku na oshinakugwanithwa okushilipaleka kutya omulopoti gwoshipotha okwa gandja uyelele awuhe wa simana kombinga yoshimbuluma shika kopolisi nenge komukalelipo gwepangelo, omanga eindilo lyobooloha ina li Tameka/pulakenwa.

Onda kwatwa onkonga ndele onda tila okulopota omuyonena ngoka a kwata ndje onkonga okwa ti ota dhipaga ndje ngele onde mu lopota kopolisi. Ye oku shi mpoka handi zi.

Ino tila. Ngele okwa ninga omatilitho ge li ngawo, nena otashi vulika itaa ka pewa obooloha.

Nenge a kale a mangelulwa mobooloha a tegelele ompangu/okupangulwa, ohofa otayi ke mu pa elombwelo ta li ti kutya ina pitikwa e ye popepi nangweye pethimbo ndjoka.

Mangestrata nenge omupanguli otashi vulika a pule uuyeleele wa gwedhwa kOmukalelipo gwepangelo nenge komukalelipo gwomutamanekwa. Mangestrata nenge omupanguli otashi vulika a kale a hala oku uva uushili koombangi omanga inaa ninga etokolo. Omupolisi ngoka ta konakona oshipotha olwindji oha kala ombangi meindilo lyo booloha yomutamanekwa.

UUTHEMBA WA NAKULOPOTA OSHIPOTHA OWUNI?

Nakulopota oshipotha oku na uuthemba oku kala peindilo/pepulakeno lyobooloha yomutamanekwa, opo a kwashilipaleke kutya Mangestrata nenge omupanguli okwa pewa uuyeleele awuhe wa pumbiwa.

Miipotha yekwatonkonga omupolisi oku na oshinakugwanithwa shoku tseyithila nakulopota esiku lyokupulakena obooloha mompangu/mohofa. Omutulimo gwoshipotha oku na wo uuthemba opo a pule Omukalelipo gwepangelo a gandje uuyeleele wa pumbiwa nenge umbangi pethimbo lyeindilo lyobooloha.

Ngele nakulopota oshipotha okwa tokola kutya ita kala po peindilo lyobooloha lyomutamanekwa, nena omukalelipo gwepangelo oku na oshinakugwanithwa okutseyithila nakulopota ngele omutamanekwa okwa pewa obooloha oshowo omalombwelo ngoka ga tulwa po.

OWU NA OKUNINGA SHIKE NGELE OWU WETE KUTYA NAKUTAMANEKWA OTA SHI VULIKA E KU NINGILE OMATILITHO NENGE E KU EHAMEKE NGELE OKWA ZIMO KOBOLLOHA?

Ngele naku ku tamaneka okwe ku ningilile nale omatilitho, nenge wa tila kutya pamwe ote ke ku ehameka natango, owu na oku lombwela opolisi. Ngele owa tila, nena owu na wo okulombwela opolisi kutya omolwashike wa tila. Tseyithila opolisi ngele nakutamanekwa oku na iilwitho. Lombwela opolisi kutya omahala geni omutamanekwa a pumbwa okwiindikwa kaayeko. Oshiholelwa, ngele omutamanekwa oku shi mpoka ho longo, kena okupitikwa eye ko. Mbuka owo uuyeleele wu na oshilonga/wa simana mboka Mangestrata nenge omupanguli ta kala a hala oku wu uva, omanga ina ninga etokolo ngele ota mangelula omutamanekwa nobooloha.

Ngele kwa li wa lombwelwa kuyele kombinga yeindilo lyobooloha, nenge ino pewa ompito wu lombwele omupolisi nenge omukalelipo gwepangelo uudhigu woye shi na sha neindilo ndika, kwatathana nombelewa yomukalelipo gwepangelo wu popye nayo kombinga yoshinima shika.

Ngele owa tulitha mo oshipotha shekwatonkongona nenge shomuyonena/shehepeko lyomegumbo, ombooloha oyi na oku kwatela mo oompito dhemangululo tadhi ti kutya Omutamanekwa ina kala e na ekwatathano nangoye, nongele kape na omalombwelo ga tya ngeyi, kundathana nomukalelipo gwepangelo kombinga yomalimbililo goye.

Omuntu nguno okwa landula ndje iiwike manga inaa kwata ndje onkongona. Ode mu mona nokuli ha kala ta tala egumbo lyandje.

Otashi vulika wu kale wu li moshiponga ngele okwa pewa/zimo kobooloha. Otu na oku shilipaleka kutya ohofa oyu uva sha kombinga yasho.

MANGESTRATA NENGE OMUPANGULI OHA NINGI ETOKOLO NGIINI NGELE OMUTAMANEKWA OTA MANGULULWA NOBOOLOHA?

Omupanguli nenge Mangestrata ota ka pulakena kuukwatya-nkalo womutamanekwa mwene, woshimbuluma osho wo uuyelegele wulwe wa simana omanga inaa ninge etokolo lye kominga yobooloha.

Nakutamanekwa ke na oku mangululwa nobooloha ngele ope na uuyelegele kutya otashi vulika a ninge iinima mbika tayi landula mpaka:

- A kale uupyakadhi moshigwana nenge komuntu gwontumba
- A yone ombili yoshigwana nenge egameno
- A ninge oshimbuluma oshinene
- A kambadhale oku nwethamo nenge okumbandapaleka oombangi nenge okuholeka nenge oku yonagula po uumbangi.

Omutamanekwa ke na okumangululwa nobooloha ngele ope na uumbangi kutya otashi vulika a kale ine ya ko kohofa nenge a kale ina iyutha komalombwelo/koompito mangululo dhobooloha.

Miipotha yomakwato gonkonga, omutamanekwa oku na oku uvitha ko ohofa kutya osha opala opo a mangululwe. Miipotha iinene yomakwatonkonga ngaashi, ekwatonkonga lyaantu ya hangakanena omuntu gumwe, oku kwata okanona koonkondo, aalundilwa/aatamanekwa oye na lela oku ulikila ohofa kutya ope na omatompele ge shi okuuvikiwa ko kutya omolwashike ye na oku pewa/mangululwa nobooloha.

OWU NA OKUNINGA NGIINI NGELE NAKUTAMANEKWA INII IYUTHA KOOMPANGO DHOBOOLOHA NDHOKA A TULILWA PO?

Ngele owu shi shi kutya omutamanekwa ita landula oompito mangelulo/omalombwelo gobooloha ngoka a pewa, owu na okuya wu kalopote oshinima shika kopolisi meendelelo ngaashi tashi vulika. Oshiwanaawa okulombwela omupolisi ngoka ta ungaaunga noshipotha shoye. Kwashilipaleka kutya owu na omadhina noma uyelele go pamakwatathano goombangi ndhoka dha mona kutya oompito mangelulo/omalombwelo gobooloha ina ga landulwa, ngele itaya vulu okuya nangweye kopolisi.

Ohonda yandje oya dhenga ndje, nonde mu ningila oshipotha shedhengo. Oku li ngashingeyi kondje a pewa obooloha, kakele mangestrata okwa ti kena nando okuya popepi nangaye. Ashike uusiku wohela okwa li e ya kegumbo lyandje noku tilitha ndje. Ondina oku ninga ngiini?

Shika owu na oku shi lombwela opolisi ngaashingeyi! Otashi vulika opolisi yi ka kale ya pumbwa oombangi. Ngele aashiinda oya mona ohonda yoye nenge ya uva sho te ku ningile omatilitho, owu na okulombwela aapolisi nkene taya vulu oku kwatathana nayo.

Opolisi oyi na okutseyithila Omukalelipo gwepangelo pethimbo olyo tuu ndyoka. Omukalelipo gwepangelo/hahende oye ta ka ninga etokolo ngele eteyo lyoompito mangelulo/oompango oshinima oshinene sha gwana oku kwatitha po omutamanekwa. Ngele okwa kwatwa po, nena oku na okuya kohofa. Mangestrata nenge omupanguli ota ka tokola ngele okwa yona tuu shili omalombwelo/oompango dhobooloha.

Ngele okwa monika kutya omutamanekwa okwa yona oompango dhobooloha, nena Mangestrata nenge omupanguli oha vulu oku kutha po/ningulula obooloha. Iimaliwa mbyoka ya futwa obooloha ota yi gandjwa kepangelo. omutamanekwa ota vulu wo oku pangulilwa oshipotha sheyonagulo lyoompango/oompito mangelulo dhobooloha. Egeelo lyaashika ota shi vulika likale ofuto nenge omvula yimwe mondholongo.

Ngele owa ningi ekemonyenyeto kopolisi ndele omuntu nakuyona oompango/oompito mangelulo dhobooloha ina kwatwa po, kwatathana nosasiyona yopolisi wu uve kutya oshike tashi ningwa po. Otashi vulika omukalelipo gwepangelo a tokola kaa kuthe onkatu molwaashooka eyonagulo kalya li enene unene. Ngele oshili ngawo, pula etompelo lye tokolo lye. Poompito dhilwe, ota shi vulika opolisi ina yi vula oku mona nakulopotwa oyo yimangepo. Oto vulu oku yi kwathela mwaashika.

OBOOLOHA OHAYI VULU OKU KUTHWA PO MOOMPITO DHILWE?

Nonande omutamanekwa oku landule oompango adhihe dhobooloha, natango obooloha ohayi vulu oku kuthwa po/oku kalekwa. Shika otashi vulu okuningwa ngele omutamanekwa okwa ninga sha inaashi indikwa kondandalunde ndele oshili etilitho nenge uupyakadhi ngaashi:

- Omutamanekwa iidhopa nenge a ningila oombangi omatilitho – oshiholelwa, ngele omutamanekwa okwa pula omulopoti a ka kuthe mo oshipotha ta tamanekelwa.
- Omutamanekwa oku li uumbanda kegameno lyoshigwana nenge komuntu gwontumba – oshiholelwa, ngele omutamanekwa okwa tilitha omulopoti gwoshipotha nenge gumwe gwomaanegumbo lya nakulopota.
- Ngele ope na uumbangi tawu ulike kutya nakutamanekwa ite ke ya ko kohofa. Oshiholelwa, ngele ope na gumwe e na uuyelege kutya omutamanekwa ota dhiladhila oku za mo moNamibia.
- Omutamanekwa okwa gandja uuyelege wiifundja pethimbo lyeindilo lyobooloha ye – oshiholelwa, ngele okwa li a tya nkene a vaelwe a kwatwe po molwoshipotha sha faathana naashika, sho tashi ka monika mo kutya okwa li a lopotelwa nale oshipotha sha fa oshikwawo.

Aantu ayehe mboka ye li taya tamanekelwa iipotha oya talika ko yaa he na ondjo, sigo opethimbo ndyoka ondjo yawo ya kolekwa paveta, konima sho ya li ya pewa ompito yoku ithana oombangi nenge yokupulaapula mboka yi ithanwa ya gandje uumbangi metamaneko lyawo.

– Ekotambango lya Namibia, Okatendo 12 (1)(d)

Ehokololo: Allison De Smet & Dianne Hubbard
Omafano: Nicky Marais
Omutholomo netulomelandulathano: Perri Caplan
Omuwiliki gwoproyeka: Dianne Hubbard & Rachel Coomer
Omunyanyangidhi: John Meinert Printing
Omu kwatheli: Dutch Ministry of Foreign Affairs, MDG3 Fund
Omuholokithimbo: Gender Research & Advocacy Project,
Legal Assistance Centre, 2010

Okafo haka otaka vulu okuningwa ookopi omolwomalalakano ge na sha nelongo, shampa ashike onzo ya tseyithilwa.